

на породжені своєрідною міжкультурною комунікацією проблеми сучасного суспільства: пристосування до стрімкого і безжалюного темпу і стилю життя у місті, наростаючу з кожним днем фемінізацію жінок і поступовий відхід, хоч і не підсвідомий, від лона рідної землі.

Наше дослідження стало ще одним на шляху до вивчення аспектів функціонування форми міжкультурної комунікації «місто / село» у романі Є. Пашковського «Свято», а надто у добу, коли урбаністична література стала невід'ємним аспектом сучасної культури і життя.

Література:

1. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. Бацевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/k>
2. Вертипорох О. Роман Євгена Пашковського «Свято»: традиційна і постмодерна семантика бунту / О. Вертипорох // Вісник Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького / Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2008. – Вип. 138. – С. 92–100. – (Філологічні науки).
3. Пашковський Є. Свято / Є. Пашковський // Дніпро. – 1989. – № 9–10. – С. 4–87.

УДК 82:81:821.161.2:821.112.2

Р. А. Гончарук,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ КОНЦЕПТУ «ЩАСТЯ» НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ Г. ГЕЙНЕ В ПЕРЕКЛАДІ Л. УКРАЇНКИ)

У статті розглядаються переклади художнього концепту «щастя» в поезіях збірки «Книга пісень» Г. Гейне. Здійснена спроба аналізу оригінальних поетичних творів та їх перекладу на українську мову дозволяє виявити певні розбіжності в текстах оригіналу та перекладу, які зумовлені ментально, літературно та культурно і які дають змогу глибше зрозуміти акценти, виражені в мові оригіналу.

Ключові слова: художній концепт, переклад, лірика, мотив, образ.

В статье рассматриваются переводы художественного концепта «счастье» в поэзиях сборника «Книга песен» Г. Гейне. Осуществленная попытка анализа оригинальных поэтических произведений и их перевода на украинский язык позволяет обнаружить некоторые несоответствия в текстах оригинала и в переводах, которые обусловлены ментально, литературно и культурно и дают возможность глубже понять акценты, выраженные в языке оригинала.

Ключевые слова: художественный концепт, перевод, лирика, мотив, образ.

This article reviews the translation of the concept art of «happiness» in the poetry collection «Book of songs» H. Heine. An attempt to analyze the original poetic words and their translation into Ukrainian reveals some differences in the original text and translation, that are caused mentally, literary and cultural, and allow to better understand the emphasis expressed in the original language.

Keywords: artistic concept, translation, lyrics, tune, image

Постановка проблеми. Творчості Лесі Українки присвячено на сьогоднішній день величезну кількість досліджень, проте з часом стають актуальними нові аспекти творчості поетеси, котрі ще недостатньо вивчені як у вітчизняному так і в зарубіжному літературознавстві. Одним з таких аспектів є аналіз перекладів Лесі Українки, а саме аналіз перекладів художніх концептів. Концепт «щастя» в перекладах Лесі Українки поезій Г. Гейне є **предметом** нашої розвідки. **Актуальність** дослідження зумовлена зростанням інтересу до перекладацької творчості української поетеси та незначною кількістю досліджень теми концептів у її поезіях. **Основний метод дослідження** – порівняльний та контекстний аналіз, зіставлення форми та змісту оригінальних поезій та їх перекладів на українську мову.

Виклад основного матеріалу. В сучасну епоху інтеграції особливої ваги набуває міжкультурна комунікація, одним з найважливіших елементів якої є переклад. У своїй сутності будь-яка міжкультурна комунікація являє собою переклад концептів однієї культури на мови інших культур. І саме тут виникає багато проблем, які надають величезний простір для досліджень.

Актуальність використання терміну «концепт» пов'язана із розвитком когнітивного напрямку у психології, мовознавстві та появою спеціальних дисциплін: когнітивної психології, психолінгвістики та когнітивної лінгвістики. Поштовхом до активізації когнітивістики слугували дослідження зарубіжних вчених: Ж.Р. Андерсона [3], Р. Джекендоффа [12], Дж. Лакоффа [6] та ін.

Термін «концепт», що є ключовим і для нашої розвідки перебуває в обігу серед науковців порівняно нещодавно – з другої половини двадцятого століття. Концепт є основною одиницею нової науки – концептології, яка, на відміну від культурно-історичної школи, в якій література розглядається як ілюстрація суспільної думки, проявляє інтерес до літературного тексту з точки зору виражених в ньому концептів. І, хоча, термін «концепт» є усталеним терміном для концептології, зміст даного поняття суттєво варіюється в концепціях різних наукових шкіл та окремих вчених. Справа в тому, що «концепт» (лат. *conceptus* – зміст поняття, акт «схоплення») смислів речі (проблеми) в єдності мовленнєвого висловлювання [8]) – категорія мисляча, яку неможна спостерігати, і тому це дає великий простір для її трактування. Дана категорія фігурує сьогодні в дослідженнях філософів, логістів, психологів, культурологів та несе на собі сліди усіх цих нелінгвістичних інтерпретацій. Вперше на просторах радянської науки термін «концепт» вжив С. А. Аскольдов-Алексєєв в 1928 році і визначив його як «уявне утворення, котре замінює нам в процесі думки невизначену кількість предметів одного й того ж роду» [4, с. 269]. Приблизно в той же час Д. С. Ліхачов використовував поняття «концепт» для позначення узагальненої розумової одиниці, яка відображує та інтерпретує явища дійсності залежно від освіти, особистого досвіду, професійного та соціального досвіду носія мови та, будучи певним чином узагальненням різних значень слова в індивідуальній свідомості носіїв мови, дозволяє тим, хто спілкується, долати індивідуальні розбіжності в розумінні слів, що існують між ними [7, с. 281]. А. Вержбицька під «концептом» розуміє «об'єкт із світу «Ідеальне», який має ім'я та відображає певні культурно-зумовлені уявлення людини про світ «Дійсність». А сама дійсність дана нам в мисленні (не у сприйнятті) саме через мову, а не безпосередньо» [9, с. 3]. Німецькомовний словник термін «концепт» визначає як «ідею, ідеал, уяву,

котра абстрагована із сприйняття» [10]. Загалом, якщо розуміти «концепт» як дієву одиницю думки, то слід зазначити, що він є способом та результатом узагальнення знань, оскільки його об'єктом є ментальні сутності, які мають характер ознак і утворення яких значною мірою визначається формою абстрагування, модель якої і задається самим концептом, тому він не лише описує свій об'єкт, але і створює його. С. А. Аскольдов свого часу запропонував розділяти всі концепти на художні та пізнавальні [4, с. 269]. Якщо пізнавальні концепти максимально наближаються до поняття і характеризуються фіксованим, «нерухомим» значенням, художні концепти допускають численні інтерпретації, які, в свою чергу, залежать від кута зору читача та виникають в процесі сприйняття асоціацій, що неодмінно вносять в художній концепт елемент суб'єктивності та непостійності. Саме при перекладі художніх концептів виникає значна кількість проблем, оскільки перед перекладачем стоїть завдання не лише перекласти словникове значення слова, що виражає той чи інший концепт, але і намагатись передати, чи хоча б натякнути на асоціативне поле, яке виникає у зв'язку з даним концептом у носіїв мови оригіналу, врахувати лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, котрі могли впливати на автора, його світогляд. Мову та культуру поєднує їх знаковий та системний характер. І в мові, і в культурі збережена сприйнята, перероблена, структурована картина світу. Таким чином, при перекладі твору на іншу мову концепт переживає неминучі трансформації, сповнюється новими смислами, змінюється асоціативне поле концепту.

Україномовні переклади поезій Г. Гейне в цьому відношенні представляють не аби який інтерес. Протягом століть Німеччина та Україна мали численні культурні, в тому числі літературні впливи та запозичення, розвивали складний процес взаємного зближення культур. Німецькомовна культура та література впродовж тривалого історичного періоду значною мірою впливали на творчість, духовний та культурний розвиток українських митців. І в літературній спадщині української поетеси Лесі Українки переклади з німецької мови поезій Г. Гейне становлять значний творчий пласт.

Коло лексем, які розглядаються в даній розвідці, складено із лексико-семантичного поля «щастя/Glück» в українській та німецькій мовах в творах німецького поета Г. Гейне «Книга пісень» та їх перекладах на українську мову Л. Українки.

Семантичний потенціал українського поняття «щастя» передбачає три основні складові, кожна з яких в свою чергу дає початок новій семантичній лінії: стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості, яких зазнає хто-небудь; досягнення, успіх, удача; доля, талан [1]. Пошук відповідних німецьких лексем демонструє, що існує єдиний спільний концепт, який охоплює в давні історичні періоди подібні уявлення про цю складову картини світу і в германських і в слов'янських мовах. В німецькій мові семантичне значення лексеми «Glück» зводиться до наступних ліній: обставина, що є результатом особливо сприятливого перебігу обставин, особливо сприятливий випадок, гарний поворот долі; фортуна (персоніфіковане щастя); приємний та радісний душевний стан, в якому перебувають, коли отримують насолоду від отримання найбільш бажаного, стан внутрішнього задоволення та піднесеного настрою, окремі щасливі ситуації, події [10].

Неможна сказати, що в збірці «Книга пісень» лексема «щастя» зустрічається часто. Це обумовлене психологічним настроєм автора при написанні збірки та віддзеркалилось і на настрої ліричного героя збірки. Тематика поезій пронизана почуттям туги героя через нещасне кохання. В нашій розвідці ми робимо спробу аналізу перекладів концепту «щастя» в поезіях збірки.

С. Г. Воркачов відносить концепти «любов» та «щастя» до телеономних концептів. «Телеономні концепти – це вищі духовні цінності, які створюють та втілюють та людини етичний ідеал, прагнення до якого створює моральне оправдання її життя, – ідеал, заради якого варто жити і не шкода вмерти: щастя – спонукальний мотив любих вчинків людини, навіть того, хто збирається повіситись» (Паскаль), кохання, яке керує світом, краса, яка вимагає жертв та врятує світ, істина, свобода, справедливість та віра, за яку йдуть на смерть, і т.д. Телеономні концепти можуть приймати «агоністичну», негативну форму та надавати моральній свідомості «антицінності» – те, боротьбі з чим можна присвятити своє життя: зло, підлість, несправедливість» [5, с. 24]. Щастя як переживання та осмислення ступеню відповідності реальної та ідеальної (бажаної) людської долі – своєрідний спосіб оцінки людиною ступеню задоволення власним життям, досягнення смислу свого життя. Відношення до щастя входить до числа важливих характеристик духовної суті людини, уявлення про щастя належать найдавнішому пласту світогляду, а саме поняття щастя разом із поняттями блага, смислу життя, смерті, бажання та кохання утворюють центральну частину особистісної свідомості.

В поезіях Г. Гейне концепт «щастя» представлений різними семантичними рядами, що знаходить відображення і в перекладах на українську мову. Якщо загалом лексема «щастя» розуміється як почуття задоволення від отриманого, то поезії Гейне пронизані швидше почуттям бажаного щастя, бажаної насолоди, до якого прагне герой, але яке не може отримати. Тобто, семантичний ряд концепту «щастя» в поезії Г. Гейне тісно пов'язаний з надією, а в окремих поезіях і з почуттям журби, туги. Але надія ця в більшості випадків примарна, поєднана із неможливістю досягнути бажаного в житті. Поезія «Saphire sind die Augen dein» [11] («Сапфіри оченьки твої») [2, с. 160] в трьох строфах містить епіфору «O, dreimal glücklich ist der Mann» («Щасливий тричі був би той»), яка підкреслює нездійсненну надію на можливість бути поряд із коханою дівчиною та бажання перемогти суперника.

Зберігши віршовий розмір, тему та ідею поезії Леся Українка зуміла в перекладі відтворити і показати нову семантичну складову концепту «щастя» – нездійсненне бажання, насолода, якої ніколи не відчуже ліричний герой, оскільки не він той «тричі щасливий». Остання строфа починається риторичним вигуком, який зображує усю безсилість героя у прагненні змінити ситуацію та насолодитися взаємним коханням, задрість до невідомого суперника, що зазнає задоволення володіти коханою дівчиною, а також бажання позбутися цього суперника.

В німецькомовному варіанті поезії «Über die Berge steigt schon die Sonne» [11] («Над горами сонечко сходить з-за гаю») [2, с. 165] концепт «щастя» в його прямому значенні не зустрічається. До своєї коханої дівчини герой звертається «mein Kind» – «моя дитино». Проте Леся Українка в своєму перекладі вірша на українську мову заміною це звертання на «моє щастя ясне», та не в прямому значенні, а в переносному. «Щастям» вона називає кохану дівчину ліричного героя, про яку він мріє, яку кохає, яку воліє бачити, і для якого вона є втіхою, насолодою, щастям, але він змушений покинути любов, тому що вирушає в подорож. І знову виникає тема туги за коханням, неможливості відчужти справжню насолоду від любові, нездійсненого бажання, мрії, недосяжного щастя.

Ще одна поезія, в якій концепт «щастя» зустрічається тільки в перекладі в звертанні це «Warum sind denn die Rosen so blass» [11] («Чого так поблідли ті рожі ясні») [2, с. 137]. Ідейний зміст вірша пронизаний болем від розставання з коханою дівчиною, туги за втраченим. Леся Українка зуміла передати в своєму перекладі цю духовну картину настрою поета і показала, що кохана дівчина є для нього тим щастям, тим життєвим ідеалом, який він втрачає і якого ніколи не досягне. Тому звертання «mein liebes Liebchen» (моя любя кохана) поетеса замінює на «моє щастя ясне».

Поезія «Ich unglückselger Atlas!» [11] цілковито побудована на антитезі «щастя – нещастя». Духовні пошуки омріяного щастя ліричного героя спричиняють важкий біль, неймовірні душевні та сердечні страждання. Але прагнення насолоди

приносьє лише неймовірну біль в серце автора. Він прирівнює себе до давньогрецького титана Атласа (Атланта) і навіть називає себе його іменем. Та ліричний герой перебирає на себе не лише ім'я, а й терпіння та витримку міфологічного велетня і на своїх плечах, і в своєму серці несе на протиставлення омріяного «щастя без міри» – «без міри тугу». В німецькомовному варіанті Г. Гейне як антонім до концепту «щастя» вживає концепт «Schmerzen» із семантичним рядом: біль, страждання, горе; та епітет «elend» із семантичним рядом: жалюгідний, вбогий, хворобливий, нещасний. Леся Українка в своєму перекладі «Ох, я нещасний Атлас!» [2, с. 154] обидва цих концепти перекладає одним – «туга» із цілковито ідентичним семантичним рядом: почуття глибокого жалю; важкий настрій, переживання, спричинені якимсь горем, невдачею; журба, сум. Завершується поезія розчаруванням та розбитими надіями на щастя; ліричний герой як титан Атлас не отримує щастя і йому лишається лише нести тягар туги цілого світу. В кінці ліричний герой задає собі риторичне питання: чи отримав він від життєвих пошуків душевне задоволення, чи варто, можливо, припинити пошуки щастя, які приносять лиш нещастя?

Ще одна поезія, провідною темою якої є почуття приреченості ліричного героя бути нещасним все життя – це вірш «Ja, du bist *elend*, und ich groÙe nicht» [11]. Та в ньому автор не просто відчувається нещасним сам, а й прирікає на нещасливе життя і свою кохану дівчину. Тема приреченості звучить в рядках, що повторюються епіфорною в першій та останній строфі вірша «обоє, люба, ми нещасні мусим бути, поки розіб'є смерть серця сумні ...» Ці рядки проходять лейтмотивом усієї збірки «Книга пісень» та визначають її настрої. При цьому в німецькомовному варіанті Г. Гейне вживає епітет «elend», семантичний ряд якого не просто має значення «нещасливий», його пригнічений стан підсилюється такими епітетами як жалюгідний, вбогий, хворобливий.

В поезії «Still ist die Nacht, es ruhen die Gassen» [11] Г. Гейне не вживає слів із синонімічного ряду «щастя». Але в прагненні цілковито розкрити картину духовного світу поета, переживань, які вилились в написані рядки, Леся Українка в перекладі вірша «Ніч тиха, всі вулиці в сні спочивають» [2, с. 153] вживає епітет «*нещасна* година», і тим самим їй вдалося якнайкраще, найглибше наблизити до україномовного читача глибину переживань, душевних мук ліричного героя, коли він кохав, але не став щасливим.

На основі проведеної розвідки ми прийшли до висновку, що концепт є базисом при творенні поетом художньої картини власного світогляду. Концепт формує для читача цілісну картину стилю поета, є важливим для читачької рецепції творів митця. Тому в процесі перекладу важливим є, при неминучій трансформації, зміні асоціативного поля, наданні нових смислів, зберегти функціональну роль концептів в творі. Що блискуче вдалося здійснити Лесі Українці при перекладі поезій із «Книги пісень» Г. Гейне. Аналіз кількох прикладів перекладів концепту «щастя» не дозволяє вести мову про весь його асоціативний ряд, та виявляє в певних випадках суттєві розбіжності в текстах оригіналу і в перекладах, які, проте, мають глибоко концептуальний характер, є ментально, культурно та літературно зумовлені. І на даному етапі видається перспективним подальше комплексне дослідження перекладів художніх концептів у творчості Лесі Українки.

Література:

1. Академічний тлумачний словник української мови в 11-ти томах (1970 – 1980) – т. 11 [електронний ресурс] Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/shhastja>
2. Леся Українка. Поезії. /Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. /Редкол.: Шаблювський С.С. (голов.ред.) [та ін.] – К. : Наук. думка. – 1975. – Т. 2: Поеми. Поетичні переклади. – 1975. – 367с.
3. Андерсон Дж. Р. Когнитивная психология /Андерсон Дж. Р. – СПб. : Питер. – 2002. – 496 с., ISBN: 978-5-272-00216-7
4. Аскольдов С. А. Концепт и слово / Аскольдов С.А. //Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология/ Аскольдов С. А. // Под ред. проф. В. П. Нерознака. – М.- 1997.
5. Воркачев С. Г. Сопоставительная семантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели): Монография / С. Г. Воркачев. – Волгоград : Перемена, 2003. – 164 с.
6. Лакофф Джордж, Джонсон Марк. Метафоры, которыми мы живем: [Пер. с англ.] / Дж. Лакофф, М. Джонсон / Под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с. ISBN 5-354-00222-2
7. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Лихачев Д. С. // Под ред. проф. В. П. Нерознака. – М., 1997. – С. 281.
8. Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия. Гл. редакция: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. 1983. [електронний ресурс] Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/4425/%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A6%D0%95%D0%9F%D0%A2
9. Фрумкина Р. М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога // Научнотехническая информация/Фрумкина Р.М. – 1992. – Сер. 2. – № 3. – С. 3.
10. Duden. Die deutsche Rechtschreibung. [електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.duden.de/rechtschreibung/Konzept>
11. Heine H. Buch der Lieder. [електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.staff.uni-mainz.de/pommeren/Gedichte/BdL/>
12. Jackendoff R. Semantic structures. Cambridge (Mass.), 1990; Languages of the mind: Essays on mental representation. Cambridge (Mass.), 1992.

УДК 82.091

Г. С. Деркач,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ОСОБЛИВОСТІ СПРІЙНЯТТЯ ФЕНОМЕНА ОСКАРА ВАЙЛДА В УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано передумови виникнення рецепції життя і творчості Оскара Вайлда в українському літературно-критичному дискурсі в період з 1903 по 1913 рр. Доведено існування сприймаючого середовища та обізнаність з феноменом О. Вайлда в Україні на початку ХХ століття.

Ключові слова: рецепція, літературно-критичний дискурс, Оскар Вайлд.

В статье проанализированы предпосылки возникновения рецепции жизни и творчества Оскара Вайлда в украинском литературно-критическом дискурсе в период с 1903 по 1913 гг. Доказано существование воспринимающей среды и знакомство с феноменом О. Вайлда в Украине в начале ХХ века.

Ключевые слова: рецепция, литературно-критический дискурс, Оскар Вайлд.